

İXRAC YÖNÜMLÜ RƏQABƏTƏ DAVAMLI İQTİSADİYYATIN FORMALAŞMASININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ

Şəlalə Nürəddin qızı Nəbiyeva

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

elekberlimehemmed@mail.ru

***Xülasə.**Məqalədə 2023- cü il üzrə xarici ticarət dövrüyyəsi, xarici ticarət balansının strukturu; neft- qaz və qeyri – neft qaz sektoru üzrə ixrac- idxal əməliyyatlarının dinamikası təhlil edilmişdir.*

***Açar sözlər:** Tədiyyə balansı, rəqabətqabiliyyəti, ixrac, idxal, qeyri-neft sektoru, xarici ticarət ekspansiyası, fritrayder.*

Giriş.Azərbaycanda həyata keçirilən liberal iqtisadi siyasət, makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunmasının təmin edilməsi, dayanıqlı iqtisadi artımın və iqtisadiyyatın modernləşməsinə dəstək verən siyasətin dərinləşdirilməsi, qeyri- neft sektorunun sürətli inkişaf etdirilməsi əldə edilən müsbət nəticədir. Yazılmış məqalədə xarici- iqtisadi əlaqələrin coğrafiyasının və idxal-ixrac əməliyyatlarının regional – strukturunun dinamik şəkildə dəyişikliyi təhlil edilmişdir. İqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi, ixrac yönümlü iqtisadi modelin üstünlükləri məqalədə öz əksini tapmışdır. Bazar iqtisadiyyatının əsas prinsiplərindən biri olan rəqabət hazırda hər bir ölkədə sosial-iqtisadi inkişafın əsas amilinə çevirməkdədir. Bunun üçün hər şeydən əvvəl həmin ölkədə rəqabət mühiti formalaşmalıdır. Rəqabət mühiti dedikdə təsərrüfat subyektləri arasında sərbəst rəqabət mübarizəsi mümkünlüyü başa düşülür. Ölkənin iqtisadiyyatında rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalı ixracın artmasına səbəb olur. Buna görə də xarici ticarət dövrüyyəsində müsbət saldonun olmasında, xüsusi ilə qeyri-neft sektorundan ixrac əmtəələrinin artmasında dövlət və özəl sektor maraqlıdır.

Azad bazar münasibətlərinin bərqərar olduğu indiki şəraitdə iqtisadiyyatın real sektorunda dinamik dəyişikliklər baş verir. Xüsusən, bu sektorda rəqabətin genişlənməsi, yerli məhsul və xidmətlərin rəqabət qabiliyyətinin artırılması, mikro və makro səviyyələrdə təkrar istehsalı tənzimləmək metodlarının təkmilləşdirilməsi zərurəti ilə bağlı problemlərin tədqiqi daha da aktuallaşır.

Real sektordakı rəqabət mühitinin mahiyyətinin açılmasını müasir bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən iqtisadi sistemin formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. İqtisadi sistemin əsas tərkib hissəsi olduğundan real sektordakı hər hansı mənfi hal, rəqabətqabiliyyətliliyin aşağı olması, maliyyə sektoru ilə maraqların razılaşdırılması bütövlükdə iqtisadiyyatın inkişafını ləngidə bilər.

Tədqiqatın obyekti və metodikası. Milli iqtisadiyyatda sabitliyin təmin olunması real sektorunun səmərəli fəaliyyətindən, onun inkişaf perspektivlərindən və rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması yollarının müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı təhlil üsulları, iqtisadi proseslərin və hadisələrin statistik və riyazi metodlarla təhlili üçün istifadə olunan üsullardır. Bu üsulların obyekti isə iqtisadi verilənlər və iqtisadi modellərdir. problemlərin hərtərəfli elmi təhlilin zəruriliyi meydana çıxır. [6].

Rəqabət iqtisadiyyatın real sektorunda tarazlığa və mütənasibliyə və bununla da iqtisadiyyatın müasir mərhələsinin prioritet vəzifələrindən olan milli iqtisadi sistemin sabitliyinə birbaşa təsir göstərir.

Müasir şəraitdə rəqabət yeni xüsusiyyətləri meydana çıxır ki, bunlardan da əsas olanları aşağıdakılardır:

Özəl əmtəə istehsalçılarının sərbəst rəqabəti ilə inhisarçıların və oliqopolianın rəqabətinin uzlaşdırılması;

əsasən rəqabətin qiymət metodlarından istifadədən daha çox qeyri-qiymət metodlarına yönəlmə; kütləvi istehlakdan fərdi istehlak və investisiya ehtiyaclarınadək tələbatın strukturunun dəyişməsinə təsiri altında bazarların yaygın seqmentlərə transformasiyası.

Rəqabət mahiyyətcə özünü aşağıdakı hallarda büruzə verir:

istehsalçının istehlakçı ehtiyaclarına yönəlməsinin təmin edilməsində, çünki bunsuz gəlir əldə etmək mümkünsüzdür;

istehsalçıları "duruş gətirməsini" təmin edən istehsal səmərəliliyinin artırılmasının stimullaşdırılmasında;

məhsul istehsalçıların differensiasiyasında;

tələbat və gəlir normasına uyğun olaraq, milli təsərrüfatın sahələri arasında resursların bölgüsündə, istehsala təzyiq göstərilməsində;

rəqabət qabiliyyəti olmayan müəssisələrin ləğv edilməsində, satılmasında, başqa, daha güclü müəssisələrə, təsisatlara birləşdirilməsində və ya onların tərkibinə daxil olmasında;

əmtələrin qiymətinin aşağı salınmasında və keyfiyyətinin yüksəldilməsində.[1].

Tədqiqatın məqsədi. Rəqabət rəqabətqabiliyyətliliyin başlıca hərəkətvericisidir. İstehlakçı uğrunda kəskin rəqabət şəraitində yalnız innovasiya tətbiq edən istehsalçı duruş gətirə bilər. Əksər hallarda, rəqabət dağıdıcı xarakter daşıyır, rəqiblər arasında tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişafı ilə səciyyələnən daha yüksək rəqabətqabiliyyətlilik səviyyəsinin formalaşmasına səbəb olur. Təhlil üsullarının məqsədləri müxtəlifdir və iqtisadi prosesləri daha yaxşı başa düşmək, təhlil etmək və proqnozlaşdırmaq üçün geniş spektri əhatə edir.

Rəqabət üstünlüklərinin məcmusunu şərti olaraq üç qrupa ayırmaq olar:

resurs qrupu - xüsusi keyfiyyətdə və kəmiyyətdə resurslara sahib olmaq;

əməliyyat qrupu - mövcud resurslardan istifadənin səmərəlilik və ya səviyyə xarakteristikası;

strateji qrup - rəqabət üstünlüklərinin daşıyıcı-subyektlərinin inkişafı strategiyasının və bu strategiyanın keyfiyyətinin mövcudluğu.

Rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat konsepsiyaları arasında aşağıdakı qeyd etmək olar. Klaster konsepsiyası - bu çərçivədə müxtəlif sahələrə aid firmaların birləşməsi baş verir, özü də bu birliklərin daxili resurslardan səmərəli istifadə etmək qabiliyyəti prinsiplial əhəmiyyət kəsb edir. Bununla da rəqabət mühitinin inkişafı təkmilləşir, biznes mühiti yaxşılaşır, istehsalın gəlirliyi yüksəlir, əhalinin məşğulluğu problemi həll edilir və integrasiya potensialı güclənir;

Rəqabətqabiliyyətlilik potensialının yığımı konsepsiyası - buna əsasən ölkə rəqabətqabiliyyətliliyin inkişafının dörd mərhələsindən keçir. Bununla belə, fikrimizcə, göstərilən mərhələlərə infrastruktur və informasiya mərhələlərini də əlavə etmək məqsədəuyğundur ki, bu da iqtisadiyyatın inkişafının müxtəlif səviyyələrində rəqabətdə uğur qazanmağın kritik amillərini dəqiq ayırmağa imkan verir.

Rəqabətin inkişafının iki yolu konsepsiyasını yeni bəşəri biliklərin texnologiyaların sürətli şəkildə mənimsənilməsi, həmçinin elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin və innovasiyalı istehsalatın inkişafı hesabına rəqabətqabiliyyətliliyə və iqtisadi artıma doğru; aşağı yol - istehsal məsrəflərinin və özünün aşağı rəqabətli məhsulunun qiymətlərinin aşağı salınması əsasında;

Miqyas anlayışlarından istifadə edən "məkan inkişafı" konsepsiyası: ərazi və regional məkanlar, lokalizasiya zonaları, məkan amilləri və koordinatları, qurşaqlar və inkişaf dəhlizləri, strateji planlaşdırmanın adi alətlərini genişləndirən məkan kommunikasiyaları;

Ölkə üçün özünün əsas global mövqeləşmə istiqamətlərinin işlənməsini zəruri edən global inkişaf konsepsiyası.

Xarici iqtisadi əlaqələrin təsərrüfat subyektinin azadlığını saxlamaqla qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olunması dövlət tərəfindən müasir reallıqlar nəzərə alınmaqla milli təsərrüfatın potensial ixrac ekspansiyası həyata keçirmək qabiliyyəti olan real sektorun ixracyönümlü sahələrində rəqabət üstünlüklərinin formalaşmasına istiqamətlənən sənaye siyasətinin dərinləşməsi və təkmilləşdirilməsini tələb edilir.[6].

Xammal-yanacaq qrupu əmtələrinin ixracının artımının ekstensiv amillərinin tükənməsi, milli

ixracatda müxtəlif məhsulların xüsusi çəkisinin azalması, sənayedə investisiya fəaliyyətinin zəifləməsi, həmçinin xaricdə ixraca fəal dövbət dəstəyi və inkişaf etmiş ölkələrin özlərinə məxsus sahə istehsalatlarının mənafeyi naminə müdafiə tədbirləri görməsi fonunda xarici bazarlarda beynəlxalq rəqabətin daim kəskinləşməsi Azərbaycanda ixrac potensialının mütərəqqi keyfiyyətə malik strukturunun inkişafına yardım göstərilməsi sahəsində dövlət tərəfindən zəruri tədbirlər həyata keçirilməsinin zəruriliyini təsdiqləyir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması prosesi inkişaf etdikcə ixrac potensialının inkişafının dövlət stimullaşdırması, milli ixracatçıların xarici bazarlarda dövlət tərəfindən bilavasitə dəstəklənməsi sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsinə maraq artır.

Ölkə iqtisadiyyatının real sektorunda hazırkı vəziyyət fəal ixrac ekspansiyası həyata keçirilməsinə zəmin yaradılması üçün o qədər də məqbul və yetərli sayılmır. Milli iqtisadiyyatın inkişafının mühüm tərkib hissəsi kimi bu problemin həlli Azərbaycan üçün çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Regionda və dünyada baş verən böhranlı vəziyyətlər, neft qiymətlərinin kəskin aşağı düşməsi şəraitində həmin problem kəskinliyini artırır. Ancaq o da həqiqətdir ki, biz ixracda, əlbəttə, başqa mənzərə ilə üzləşirik. Bu da yəqindir ki, təbiidir, çünki bizim əsas ixrac məhsullarımız neft-qaz məhsullarıdır. Bununla bərabər, son illər ərzində biz daha çox daxili bazarı yerli məhsullarla təmin etməyə, idxaldan asılılığı azaltmağa çalışmışıq və demək olar ki, buna nail oluruq. Ona görə bundan sonra çalışmalıyıq ki, qeyri-neft sektorunda istehsal edilən məhsullar rəqabətqabiliyyətli məhsullar olsun və biz ixrac yönümlü siyasət aparmalıyıq. [1]

İxrac yönümlü rəqabətədavamlı real sektorun formalaşdırılmasının mühüm istiqaməti olaraq müvafiq ölkə modeli hazırlamaq olar. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf modelinin özəlliklərini nəzərə almaqla real sektorda rəqabətədavamlı ixrac yönümlü modeli aşağıdakı formada təqdim olunur:

Öncə bu modeldə aşağıdakı təyinatlardan istifadə edək:

Yaşadığımız dövrdə beynəlxalq rəqabətqabiliyyətlik təkcə istehsal edilən məhsulun keyfiyyəti ilə müəyyənləşmir. O, daha çox xarici bazarlarda ixrac ekspansiyasını həyata keçirmək üçün dövlətlərin və milli müəssisələrin istifadə etdikləri vasitələrinin məcmusundan asılıdır. İxrac ekspansiyası isə dünya bazarının əmtəə-ölkə bölgüsündən məqsədyönlü istifadə etməyə və ixrac edilən məhsulun artım sürətini təmin edərkən onu orta dünya dinamikasından yüksəkdə saxlamağa yönəlik fritrayder prinsiplərinə əsaslanan dövlət xarici iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsi forması olaraq qəbul edilməlidir. Vurğulanmalıdır ki, fritrayder liberalizm və proteksionizm alətlərinin çevik şəkildə birləşməsidir ki, onun da tətbiq üstünlüyü milli iqtisadi quruculuq məsələlərindən irəli gələrək və ilk növbədə, qloballaşan dünya təsərrüfatında dövlətin maraqlarının təmin edilməsi ilə müəyyənləşir. Fritrayder müasir şəraitdə dünya təsərrüfatında dövlətin xarici iqtisadi siyasətinin qurulmasının əsas konsepsiyası, qarşılıqlı faydalı xarici ticarət əlaqələri üçün daha geniş üfüqlər açan və milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafı üçün zəmin yaradan bir alət rolunu oynayır. Bu baxımdan da əsaslandırılaraq qətiyyətlə demək olar ki, müasir şəraitdə dövlətin dünya bazarının əmtəə-ölkə bölgüsündən məqsədyönlü istifadəyə və ixrac edilən məhsulun artım sürətinin təmin edilməsinə yönəlik xarici iqtisadi siyasətinin gerçəkləşdirilməsi forması olan ixrac ekspansiyasının əsasında azad ticarət-fritrayder strategiyası dayanır. [1].

- Rəqabətqabiliyyətlik ölkənin vətəndaşlarının real gəlirlərini stabil saxlamaq və ya artırmaq şərti ilə dünya bazarının tələblərinə uyğun əmtəə və xidmətlər istehsal etmək imkanlarıdır. Rəqabətqabiliyyətlik real milli gəlirin artırılması şəraitində xarici partnyorların tələblərinə cavab verəcək əmtəə və xidmətlərin istehsal dərəcəsini əks etdirir. Rəqabətqabiliyyətlik real milli gəlirin artırılması şəraitində xarici partnyorların tələblərinə cavab verəcək əmtəə və xidmətlərin istehsal dərəcəsini əks etdirir.

Tədqiqatın nəticələrinin müzakirəsi və təhlili. Əgər firmalar rəqabətqabiliyyətlidirsə, bu ölkə iqtisadiyyatında rəqabətqabiliyyətli sahələr formalaşdırır və nəticədə, ölkənin dünya bazarında rəqabətqabiliyyətli olmasını təmin edir. Ona görə də, ölkələrin beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyinin əsas kriteriyası kimi ölkələrin hər növ məhsul üzrə ixracının dünya ixracında xüsusi çəkisi əsas

götürülür. Bu baxımdan ölkənin beynəlxalq rəqabətqabiliyyətliliyi dedikdə, onun ixracının rəqabətqabiliyyətliliyi başa düşülür. Rəqabətqabiliyyətlilik ilk olaraq əmtəə və xidmətlər üzrə çıxır. təhlil üsulunun aparılması prosesində bir neçə əsas mərhələ var. Bu mərhələlər ardıcıl olaraq yerinə yetrildikdə, analizlər daha dəqiq və etibarlı olur.

Məhsulun rəqabət qabiliyyəti – eynitəyinatlı rəqib məhsullarla müqayisədə istehlakçılar tərəfindən daha çox üstünlük verilmə səviyyəsini əks etdirir. İstehlakçıların bu seçimi məhsulun qiyməti və qeyri-qiymət amillərindən asılı olur. Yəni məhz o məhsul yüksək rəqabətqabiliyyətli hesab olunur ki, o həm ucuz qiymətlə reallaşsın, həm keyfiyyət və zövq baxımından istehlakçıların tələblərini ödəsin, həm də istehsal və ekoloji standartlara cavab versin. Təbii haldır ki, bütün bu standartlara cavab verən və maksimal rəqabət qabiliyyətinə malik ideal məhsul olmur. Rəqabət şəraitində bu və ya digər müəssisə əldə etdiyi üstünlüklərdən faydalanaraq digərindən önə çıxır. Beləliklə, daim rəqabət aparan müəssisələr öz məhsullarını ilk növbədə daxili, sonra isə beynəlxalq bazarlarda irəlilətməklə, son nəticədə müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini formalaşdırmış və möhkəmlətməmiş olur.

Hazırda Sinqapur dünyada ən rəqabətqabiliyyətli ölkələrdən biri kimi tanınır. Asiyanın kiçik ölkəsi, lakin tez bir zamanda iqtisadi əjdahaya çevrilən Sinqapur süni surətdə ucuzlaşdırılan işçi qüvvəsinin və görünməmiş miqyasda xarici sərmayələrin cəlb edilməsi hesabına rəqabət aparmağı bacarır. Bu Asiya ölkəsində həyatı əhəmiyyətli sahələrdə vəziyyət ideal səviyyədədir: iqtisadiyyatı bütünlüklə iş adamlarının üzünə açıqdır, dövlət aparatı o qədər də böyük deyil, amma səmərəlidir, büdcə kəsiri sıfır səviyyəsindədir və vergilər aşağıdır və hamı həvəslə ödəyir, maliyyə sistemi sağlamdır, texnologiya yenidir, bacarıqlı menecerləri var, qanunverici sistemi müqavilələrin gerçəkləşməsinə zəmanət verir, səmərəli polis sistemində malikdir və buna görə də cəmiyyətdə sabitlik və rahatlıq hökm sürür. Hon-konq, İndoneziya, Malayziya, Cənubi Koreya və Tailand barəsində də eyni sözləri demək olar. [4].

Hazırda dünya təcrübəsində dövlətlərin ixrac ekspansiyasını genişləndirməyə yanaşmalarının bütöv bir kompleksi formalaşmış ki, bu da dövlətin ixracı maliyyə və təşkilat dəstəyində özünü göstərir. Ümumi görünüşdə bu: ixracın birbaşa və dolaylı subsidiyalaşdırılması, kreditləşdirilməsi və sığortalanması, ixracatçılar və ixrac məhsulları istehsalçıları üçün vergi güzəştləri, elmi-texniki və təcrübə-layihə işlərinin maliyyələşdirilməsi, məlumat-məsləhət dəstəyi, ixracatçıların mənəvi müəvəzzətləndirilməsindən ibarətdir. Bu tədbirlərin böyük əksəriyyəti xarici ticarət ekspansiyasının həyata keçirilməsi üçün ixrac məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəlmişdir. Dövlət stimullaşdırması ilə bağlı xarici təcrübənin təhlili göstərir ki, sənayecə inkişaf etmiş bütün ölkələrdə real əmtəə dövriyyəsi sahəsində xarici ticarət siyasəti ixrac ekspansiyasına yönəlmişdir və bu tendensiya XXI əsrdə bir çox ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda da xarici ticarətdə prioritet olaraq qalacaq. [3].

Azərbaycanın ümumi ixracı 2023 – cü ildə 29202.1 mln ABŞ dolları olmuşdur.

2023-cü ilin 12 ayı ərzində elektrik enerjisinin ixracı 3,3 dəfə, spirtli və spirtsiz içkilərin ixracı 1,9 dəfə, plastmas və ondan hazırlanan məmulatların ixracı 19,3%, qara metallardan məmulatların ixracı 13,3%, meyvə-tərəvəz ixracı isə 8,7% artıb.

2023-cü il ərzində aqrar və aqrar-sənaye məhsulları üzrə birgə ixracın statistik dəyəri 6,2% artaraq 969,2 milyon ABŞ dolları təşkil edib. Qeyri-neft/qaz ixracının tərkib hissəsində əhəmiyyətli yer tutan aqrar-sənaye məhsullarının yaratdığı dəyər ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 3,2% artaraq 201 milyon ABŞ dolları təşkil edib.

2023-cü il ərzində ixrac edilən qeyri-neft sektoruna aid malların siyahısında elektrik enerjisi (402,5 milyon ABŞ dolları) birinci olub. Bu siyahıda qızıl (162,8 milyon ABŞ dolları) ikinci, pomidor (tomat) (162 milyon ABŞ dolları) isə üçüncü yerdə qərarlaşıb. [9].

2023-cü il ərzində Rusiya Federasiyasına 1,1 milyard ABŞ dolları, Türkiyəyə 783,9 milyon ABŞ dolları, Gürcüstana 332,5 milyon ABŞ dolları, İsveçrə Konfederasiyasına 175,3 milyon ABŞ dolları, Qazaxıstana isə 95 milyon ABŞ dolları dəyərində qeyri- neft sektoruna aid mal ixrac olunub.

Ötən ilin dekabr ayının qeyri-neft ixracı 3,8% artaraq 314,3 milyon ABŞ dolları olub. Yeyinti məhsulları üzrə ixrac isə 0,9% artımla 106,6 milyon ABŞ dolları, qeyri-yeyinti məhsulları üzrə ixrac

isə 5,4% artımla 207,7 milyon ABŞ dolları təşkil edib. 2023-cü ilin dekabr ayında qeyri-neft sektoruna aid ən çox mal ixrac edilən ölkələrin siyahısında Rusiya Federasiyası (110,3 milyon ABŞ dolları) birinciliyə yüksəlib. Bu siyahıda Türkiyə (55,1 milyon ABŞ dolları) ikinci və Gürcüstan (32,6 milyon ABŞ dolları) üçüncü olub.

2023-cü ilin dekabr ayında ixrac edilən qeyri-neft sektoruna aid malların siyahısında xurma (35,8 milyon ABŞ dolları) birinci, elektrik enerjisi (23,2 milyon ABŞ dolları) ikinci və pomidor (tomat) (21,3 milyon ABŞ dolları) üçüncü olub. Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi 2023-cü il ərzində Azərbaycan Respublikasının Kosmik Agentliyi ("Azərkosmos") 19,8 milyon ABŞ dolları dəyərində telekommunikasiya xidməti ixrac etmişdir.

Elmi yenilik. Yeni nəsil xidmət ixracı hesab edilən peyk telekommunikasiya xidmətləri və optik peyk xidmətləri sahəsi xidmət ixracının şaxələnməsi istiqamətində mühüm rola malikdir. 2023-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Kosmik Agentliyi (Azərkosmos) tərəfindən dünyanın 48 ölkəsinə 19,8 milyon ABŞ dolları dəyərində peyk telekommunikasiya xidmətləri ixrac edilib.

Mənbə: 2023-cü il Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi [8].

Xarici ticarət balansı ; 2023-cü il üzrə xarici ticarət dövriyyəsi 45.6 mlrd.\$ təşkil etmiş, neft-qaz sektoru üzrə 23.1 mlrd.\$ həcmində profisit qeyri-neft-qaz sektoru üzrə 10.3 mlrd.\$ həcmində kəsiri bağlamışdır. Nəticədə hesabat dövründə xarici ticarət balansında 12.8 mlrd.\$ həcmində profisit yaranmışdır. 2023-cü ildə Azərbaycanın dünyanın 193 ölkəsi ilə ticarət əlaqələri olmuşdur. Xarici ticarətin 13.4%-i MDB üzvü olan ölkələrin, 86.6%-i isə digər xarici ölkələrin payına düşür.

Cədvəl 1.

Xarici ticarət balansının strukturu, mln.\$.

Göstəricilər	2022-ci il	2023-cü il	Dəyişmə, %-lə
Xarici ticarət balansı	28 697.5	12 805.6	-55.4
- Cəmi ixrac	42 206.7	29 202.1	-30.8
- Cəmi idxal	-13 509.2	-16 396.5	21.4
Neft-qaz sektoru	36 727.9	23 086.5	-37.1
- İxrac	39 266.9	25 935.0	-34.0
- İdxal	-2 539.0	-2 848.5	12.2
Qeyri-neft-qaz sektoru	-8 030.4	-10 280.9	28.0
- İxrac	2 939.8	3 267.1	11.1
- İdxal	-10 970.2	-13 548.0	23.5

Mənbə: Azərbaycan respublikasının Mərkəzi bankı Tədiyə balansı üzrə hesabat Statistika departamenti. 2023- cü il [8].

Əmtəə ixracı. Hesabat dövründə əmtəə ixracı 30.8% azalaraq 29.2 mlrd.\$ təşkil etmişdir. Dövr ərzində əsasən dünya neft bazarlarında xam neftin və təbii qazın qiymətlərinin əlverişli olması şəraitində neft-qaz sektoru üzrə ixracın həcmi 25.9 mlrd.\$ olmuşdur. İxrac olunmuş neft-qaz məhsullarının (25.9 mlrd.\$) 16.8 mlrd.\$-ı xam neftin, 8.4 mlrd.\$-ı təbii qazın, 0.7 mlrd.\$-ı isə neft emalı məhsullarının payına düşür. 2023-cü il üzrə qeyri-neft-qaz ixracı 11.1% artaraq 3.3 mlrd. \$ olmuşdur. [11].

Əmtəə idxalı. 2023-cü il üzrə əmtəə idxalı ö.i.n. 21.4% artaraq 16.4 mlrd.\$ təşkil etmişdir, o cümlədən istehlak mallarının idxalının ümumi dəyəri isə 6.5 mlrd.\$ olmuş, bunun da 2.0 mlrd.\$-ı ərzaq məhsullarının payına düşür. Qeyri-neft-qaz sektoru üzrə idxal 23.5% artaraq 13.5 mlrd.\$ olmuşdur. [9].

Praktik əhəmiyyəti. Azərbaycanın ixrac potensialının inkişafı iqtisadi inkişafın indiki mərhələsində müstəsna dərəcədə mühüm və aktual prosesdir. Milli istehsalın davamlılığı və sabitliyi amili, iqtisadiyyatın daxili ehtiyaclarını təmin etmək üçün valyuta mənbəyi kimi ixracın əhəmiyyəti çox böyükdür.

İqtisadi səmərəsi. Bu gün milli təsərrüfatın mühüm sahəsi kimi ixrac potensialının artırılması Azərbaycan iqtisadiyyatının da qarşısında duran mühüm vəzifədir. Bu vəzifənin hərtərəfli reallaşmasında isə ixrac yönümlü rəqəbatdəvamlı real sektorun formalaşdırılması mühüm şərtir. Statistik tədqiqatlar göstərir ki, ölkədə bu sahədə müəyyən uğurlar əldə edilmiş və onların davamlılığının olunmaqdadır. Belə ki, 2023 - cü ildə Azərbaycanın ümumi ixracı 33,9 milyard ABŞ dolları, qeyri-neft sektoru üzrə ixrac isə 2022-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 9,8% artaraq 3,3 milyard ABŞ dolları təşkil edib.. Bu göstəricilərə görə Azərbaycan vaxtı ilə bizimlə bir məkanda olan ölkələrdə müqaisədə heç də geridə qalmır və hətta bəzi ölkələri üstələyir. Sadəcə Azərbaycan neft ölkəsi olduğundan onun ixracında neft və qazın, həmçinin onlarla bağlı emal məhsullarının xüsusi çəkisi böyükdür.

Nəticə. Bununla belə, Azərbaycanın qeyri-neft sektorundan ixracın fiziki həcmi çox böyük sürətlə artır. Əlbəttə bu real sektorda ixrac yönümlü məhsullar istehsalının artırılması ilə də birbaşa əlaqədərdir. Bu sahədə ki, duruma baxdıqda aydınlıq ilə görürük ki, qeyri-neft sektorunda ixracın artım tempi həmin sektorun özünün inkişaf sürətinə tam adekvatdır. Belə ki, son 5 ildə qeyri-neft sektorundan ixracın həcmi 65% artmışdır. Bu, ildə 13% artım deməkdir. Qeyri-neft sektorundan ixracın həcmi bu templə artmasına heç bir ölkədə, xüsusilə də neft ölkələrində rast gəlmək mümkün deyil. Hazırda Azərbaycanın bütün regionlarında sənaye məhəllələrinin salınması, aqrar parkların yaradılması və biznesə dövlət dəstəyinin bütün səviyyələrdə artırılması, heç şübhəsiz ki, yaxın gələcəkdə ölkəmizin hər bir bölgəsindən ixrac olunan rəqəbat qabiliyyətli məhsulların həcmi artacağına gətirilə çıxaracaq. [4].

ƏDƏBİYYAT

1. Cahangirov N., Əsədullayeva T. 2018 Rəqəbat mühitinin formalaşması Sosial-iqtisadi inkişafın əsas amilidir. Odlar yurdu universitetinin elmi və pedaqoji xəbərləri - № 50 İqtisadiyyat qəzeti 01.02.2024- ci il.
2. E-Qanun.az. Azərbaycan Respublikasının 2022- 2026- cı illərdə social – iqtisadi inkişafı strategiyası.
3. Hüseynov T. 2015. “Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli: nəzəriyyə və praktika”. Monoqrafiya. Bakı, “Elm”, 466 s.
4. Şəkərliyev A., Şəkərliyev Q. Azərbaycan iqtisadiyyatı: Reallıqlar və perspektivlər. Dərslik Bakı-2016
5. Juravlyovanın Q. 2010. İqtisadi nəzəriyyə. Mikroiqtisadiyyat, 1,2. ümumi redaktəsi ilə. Dərslik. M.924 s.
6. Kruqman P., Obstfeld M. 2018. Beynəlxalq iqtisadiyyat. “Modulus MMC”.
7. The Global Competitiveness Report 2017-2018, p.375
8. cbar.az. “Tədiyyə balansı üzrə hesabat”, Statistika departamenti 2023
9. cbar.az. “ İxrac icmalı” 2023 – cü il
10. <https://www.cbar.az/>
11. <http://banco.az/az>
12. <https://az.wikipedia.org>
13. www: azrefs.org.2016

УДК:336

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКСПОРТНО-ОРИЕНТИРОВАННОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОЙ ЭКОНОМИКИ

Набиева Ш. Н.

Резюме. В статье внешнеторговый оборот за 2023 год, структура внешнеторгового

баланса; Проанализирована динамика экспортно-импортных операций в нефтегазовом и ненефтегазовом секторах.

Ключевые слова: платежный баланс, конкурентоспособность, экспорт, импорт, ненефтяной сектор, внешнеторговая экспансия, свободная торговля.

UOT:336

THE CURRENT STATE OF THE FORMATION OF AN EXPORT-ORIENTED COMPETITIVE ECONOMY

Nabiyeva Sh. N.

Summary. In the article, the foreign trade turnover for 2023, the structure of the foreign trade balance; the dynamics of export-import transactions in the oil-gas and non-oil-gas sectors were analyzed.

Keywords: Balance of payments, competitiveness, export, import, non-oil sector, foreign trade expansion, freetrader.

Redaksiyaya daxilolma: 11.04.2024

Çapa qəbul olunma: 20.06.2024

